

A bánási specifikumok (vázlat)

A Bánás, mint sajátos etnikai tér

Az 1910-re vonatkozó tényfeltárás része egy olyan folyamatleírásnak, mely segítségével reális etnikai térstruktúra szintézise valósulhatott meg, s egyben lehetőséget biztosított az objektív összegzésre és a bánási specifikumok kiemelésére:

- A Bánás területén egyetlen etnikai csoport sem került túlsúlyba (magyar 242152 fő = 15,3%, német 387545 főre = 24,5%, román 591968 fő = 37,4%, szerb 284330 fő = 18,0%), melynek következtében nyelvi-etnikai alapon egyik nemzetiség sem tarthatott kizárólagos igényt a területre.
- A négy nagy nemzetiség a települések 65-96%-án megtalálható volt (románok 771 településen, németek 726 településen, magyarok 723 településen, szerbek 517 településen), mely regionális értelemben nagyfokú etnikai keveredésre utal. Mindazok ellenére, hogy 422 településen az egyes etnikai kisebbségek aránya nem érte el az 5%-ot, s a lélektanilag is oly fontos határvonalnak tekintett 20% feletti etnikai kisebbség mindössze 169 db bánási településen volt, melyből 95 településen egy-egy kisebbség aránya 30% fölé emelkedett.
- A Bánás 801 településéből mindössze tizenkilenc olyan település volt, ahol a többségi nemzetiség mellett még két-két kisebbség számaránya külön-külön is 20% fölé emelkedett, azaz a három meghatározó nyelvet beszélők száma közel azonos volt. (pl.: Lugos: magyar: 6875 fő = 34,7%, német: 6191 fő = 31%, román: 6227 fő = 31,4%)
- A bánási magyarok csak a törökkanizsai járásban alkottak abszolút többséget (52,4%), s mindössze 36 településen haladta meg arányuk a 75%-ot, 18 településen 50-75% között változott, míg 20-50% között változott 64 bánási településen, melyből 10 településen még relatív többségben éltek. A Bánás 801 településéből 604 településen a magyarok aránya 20% alatt maradt.
- Torontál vármegyében élt a bánási magyarok 53%-a (128405 fő), Temes vármegyében 33%-a (79960 fő), míg Krassó-Szörény vármegyében 14%-a (33787 fő). A Temes megyében élő magyarok 82%-a, a Krassó-Szörény megyeiek 60,7%-a, valamint a Torontál vármegyeiek 25,2%-a kisebbségben használhatta nyelvét.
- A bánási németek nem kapcsolódhattak homogén etnikai tömbhöz, s a Bánás 148 településén 50% felett, további 53 településen 20-50% között, míg 37 településen 10-20% közötti számarányt értek el, azaz a bánási települések ¼-ben (201 db) 20% feletti volt a németek aránya.
- Torontál vármegyében a bánási svábok 42,8%-a (165779 fő), Temes vármegyében szintén 42,8%-a (165883 fő), míg Krassó-Szörényben 14,4%-a (55883 fő) élt. A Bánás 39 járásából három járásban abszolút többséget, nyolc járásban relatív többséget alkottak, miként Temesvár (43,6%) és Versecz (49,5%) törvényhatósági jogú városokban is.
- A bánási szerbek 70,3%-a (199750 fő) Torontál vármegyében élt, ahol két járásban (antalfalvai és törökbecsei) és Nagyikindán (52,8%) abszolút többségben, két járásban (nagyikindai és párdányi) és Pancsován (41,9%) relatív többségben éltek. Temes vármegyében élt a szerbek 24,5%-a (69905 fő), ahol a fehértemplomi járásban abszolút többséget (57%), míg a kevevárai járásban relatív többséget (47,3%) alkottak. A szerbek 100 db bánási településen éltek többségben, s 20% felett is csak további 33 településen.
- Homogén román etnikai tömb alakult ki a Krassó-szörényi románság esetében, ahol a vármegye lakosságának 72,1%-át (336082 fő) alkották, az újmoldovai járás kivételével minden járásban abszolút többségben éltek, s ezt csak itt-ott szakította meg

néhány magyar (4 db), német (9 db), cseh (5 db), krassowaner (7 db) és szerb (5 db) homogén falu. A vármegye 362 településéből 306-ban (84,5%) a románok éltek többségben. Temes vármegyében négy járásban abszolút, két járásban relatív többséggel rendelkeztek, mely azt eredményezte, hogy Temes vármegye településeinek több mint a fele (123 db = 51,7%) román többségű volt., de Temes megye összlakosságának csak 33,7%-a volt román.

- A bánási nemzetiségek etnikai térszerkezetére utal, hogy 447 település (55,8%) etnikailag homogénnek számított (299 román, 65 német, 36 szerb, 30 magyar, 7 krassowaner, 6 cseh, 3 szlovák, 1 bolgár), azaz 90% fölött volt az uralkodó nemzetiség aránya.
- Az etnikailag homogén és abszolút többségű települések mintegy hetven százaléka a három domináns etnikai tömbhöz (magyar, szerb, román) kapcsolódott, mely nemzetek spontán migrációs akció rádiuszának peremén jelentős német etnikai szigetek helyezkedtek el. A bánási németek etnikai térszerkezeti helye egyenlőre szétválasztotta és egyben mérsékelte a három nemzet(magyar, szerb, román) bármelyikének dominánssá válását.
- A Bánáság nemzetiségeit nem egyformán érintette a kisebbségi lét sem. A ruszinok 91,6%-a (2190 fő), a horvátok 87,3%-a (4274 fő), a csehek 51,5%-a (4167 fő), a szlovákok 42%-a (9258 fő), a magyarok 38,4%-a (92994 fő), a szerbek 29,1%-a (82659 fő), a románok 27,7%-a (164389 fő), a németek 25,2%-a (97625 fő) és a bolgárok 25,1%-a (3132 fő) élt kisebbségben.
- Jelentős román-magyar etnikai kontakt zóna a Bánáság területén nem alakult ki, a két nemzet között a bánási svábok falvai helyezkedtek el, míg a szerb-román kontakt zóna a Csene-Gád-Nagyágj-Versecz-Fehértemplom-Ómoldova települések által jelzett vonal mentén alakult ki.

A Bánáság, mint sajátos települési tér

A településhálózat elemeinek nagyság szerinti tagoltságát tekintve jól kirajzolódnak az ismert sajátosságok.

A települések nagyság szerinti kategóriáit tekintve megállapítható, hogy az apró- és kistalvák zöme Krassó-Szörény megyében található (66,3%), míg Torontál megye a közép- és nagyfalvak (75,6%) illetve az óriásfalvak (15 db) dominanciájával jellemezhető. 1910-ban e megyében két olyan községi jogállású település is volt (Nagyszentmiklós és Zsombolya), melyek népességszáma meghaladta a tízezer főt. Temes vármegye a legkiegyensúlyozottabb e tekintetben, enyhe dominanciával a középfalvak javára. Nem elhanyagolható tény, hogy a Bánáság 801 települése közül mindössze 33 db volt ötezer főnél népesebb (4,1%), melyből 20 db Torontál, 8 db Temes vármegyében helyezkedett el. A települések nagyság szerinti tagoltságának torzulásait mutatja, hogy Krassó-Szörény megyében nem volt 20 ezer főnél népesebb település, s Temes megyében is mindössze Fehértemplom képviselte a 10-20 ezer fő közötti népességű településeket.

A Bánáság, mint sajátos urbanizációs tér

A XIX. század második felében, amikor a társadalmi-gazdasági fejlődésben a tőkés törvényszerűségek kerültek domináns helyzetbe, a bánási urbanizáció szintje területenként differenciálódott és speciális területi hatások is érvényesültek. A vizsgált adatokból kitűnik, hogy hiba lenne, ha csak a 10 ezer főnél népesebb településeket (11 db) tekintenénk városnak, ekkor a városlakók aránya mindössze 15,3% (247480 fő) lenne. Az Alföld „törzsterületétől” (kb. 44-45 ezer km²) eltérően az 5 ezer főnél népesebb települések (kivételek: Homokbálványos, Aracs, Dolova, Révújfalú, Kumán, Karlova, Omlód) nagy része, sőt a Krassó-szörényi szabadalmas bányavárosok (pl. Oraviczábánya 4051 fő, Dognácska 3417 fő, Boksánbánya

3362 fő stb.) egy része és a szintén ötezer fő alatti járásszékhelyek (pl. Új Moldova 3426 fő, Facsád 3316 fő, Teregova 3535 fő, Bozovics 4240 fő, Vinga 4702 fő, Temesrékas 4314 fő, Csákova 4399 fő, Detta 4197 fő, Törökkanizsa 4938 fő, Módos 4746 fő, Alubinár 4496 fő stb.) is rendelkeztek olyan központi funkciógazdagsággal, mely alapján városnak tekintettük, s vizsgálatba vonhattuk őket.

A fentiek alapján több mint ötven településre kiterjedő elemzés eredményeként megállapíthatjuk, hogy 1870-1910 között a városi népesség száma mintegy százezer fővel gyarapodott (Kókai S. 2003. 147. o.), mindez azonban azt jelentette, hogy az 1870. évi 30%-os értékről 1910-re 32,5%-ra nőtt a Bánság városi lakossága az össznépeességéből. Ez az érték megfelelt az országos átlagnak, de messze elmaradt az Alföld tipikusnak mondható magterületeitől (pl. Csongárd, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok megye 91-91 % ill. 76%-a stb.), melynek eredménye, hogy a városi népesség aránya 35,4%-ról 35,9%-ra változott 1870-1910 között, melynek forrásai: természetes szaporodás, bányászat és vasipar fejlődése, kincstári telepítések, kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzet.

A népesedési folyamatok differenciái és az urbanizáció sajátosságai azt eredményezték, hogy

- Torontál vármegyében a kedvező változások, pozitív urbanizációs folyamatok mindössze 7-10 db településen éreztették hatásukat, melyek a bánáti városi átlag (27,3%) feletti növekedést (1870-1910 között) produkáltak (pl. Törökkanizsa 48,3%, Nagyikinda 39,9%, Zsombolya 36,3%, Nagybecskerek 29,5% stb.).
- Temes vármegyében Temesvár (31627 fő = 85,8%) és Versecz (5846 fő = 27,7%) mellett mindössze Detta (1452 fő = 52,9%) és Temeskubin (2486 fő = 54,8%) esetében következett be a bánáti városi átlag feletti népességnövekedés 1870-1910 között.
- Krassó-Szörény vármegyében tizenhárom olyan település volt (pl. Lugos, Karánsebes, Facsád, Bozovics, Resiczabánya stb.), amelyek a bánáti városi átlag feletti népességnövekedést érték el, a városi népességnövekedés közel 85%-át (29413 fő), azonban öt dinamikus fejlődő központ (Resiczabánya 9870 fő = 131,6%, Lugos 7472 fő = 64,1%, Karánsebes 4126 fő = 117,5%, Orosva 3983 fő = 256,1%, Stájerlakanina 3962 fő = 47,4 %) adta.
- A kis mezővárosok egyre kevésbé tudtak megfelelni a bánáti térszerkezetben rájuk háruló feladatoknak, így érvényesülhetett a „gyorsuló idő – lassuló idő” kettőssége, amely a kisvárosokban a „megállt az idő” képzetét is keltette.

A központok fejlődését befolyásoló tényezők részletes elemzése helyett fontosabbnak tartom, hogy a fenti hatvan település ténylegesen betöltötte-e azt a funkciót, amelyet központi szerepköre alapján kellett volna? Ha az 1871. évi ill. az 1876. évi változásokat tekintjük, a válaszuk egyértelmű: nem. Mindössze három törvényhatósági jogú város (Temesvár, Versecz, Pancsova) és hat rendezett tanácsú város (1887-től Lugos, Karánsebes, Fehértemplom, Vinga 1901-ig, Nagybecskerek, Nagyikinda 1893-tól) maradt városi státuszban, a többi oppidum a községek közé került.

Vizsgálataink szerint 1910-re megfeleződött (30 db) a tényleges központi funkcióval rendelkező bánáti települések száma. A demográfiai robbanás, az urbanizáció felgyorsulása, a szakigazgatás kiépülése, a modern bank- és pénzügyi rendszer megteremtése, az oktatási-kulturális szerepkör bővülése mindezt kikényszerítette, s egyben növelte a szakadékokat az egyes hierarchia szinteken belül és között. Mindez erős túlzás, de tény, hogy a városi funkciók mennyisége és településen belüli városi szerepkörök súlya itt sem állt összhangban egymással, így „elméleti” vonzáskörzeteik is torzultak, elcsökevényesedtek a XIX. század végére. Nem volt lényeges különbség az egykori oppidumok és a falvak között, sőt a kiegyezés után ható társadalmi-gazdasági fejlődést befolyásoló tényezők hatására néhány falu (pl. Csene, Alubinár,

Temeskubin, Teregova, Jám stb.) kedvezőbb pozícióba került a településhierarchiában és térszerkezetben.

A Bánság, mint sajátos térstruktúra

A Bánság *településhierarchiai és térszerkezeti sajátosságai*, az Alföld más területeitől eltérő jellege épp abban tükröződnek, hogy „szabályos” mezővárosi hálózatot, szabályos vonzaskörzeteket és piackörzeteket hoztak létre, így ezek központjai nem csak saját népességük ellátására rendezkedtek be, hanem központi szerepkörrel is rendelkeztek elvileg. A XIX. század közepén három szabad királyi város (Temesvár, Versecz, Pancsova), kilenc bányaváros (pl. Szászkabánya, Csiklóbánya, Berzászkabánya, Ruszkabánya stb.) és negyvennyolc mezőváros (Torontálban 22 db, Temesben 15 db, Krassó-Szörényben 11 db) alkotta a városhálózat legfontosabb elemeit. A központi funkciók mennyiségi és minőségi gyarapodása már ekkorra lehetővé tette a településhierarchiai kapcsolatok és szintek feltárását és a Bánság településhierarchiai vázlatának elkészítését.

- A Bánság lakói számára három közel azonos fejlettségű (Temesvár, Szeged, Arad), de jellegében, társadalmában, gazdasági sajátosságaiban nagymértékben különböző, *elsőrendű központ* (23 központi funkció alapján) állt rendelkezésre, a tényleges választási lehetőség azonban csak kevés település lakóinak adatott meg.
- A *másodrendű központok* esetében 13 tényező vizsgálatából (pl. 20 ezer fő feletti népesség, királyi törvényszék központja, egészségügyi /kórház/ központ stb.) adódóan három teljes értékű (Nagybecskerek, Pancsova, Versecz) és két részleges (Nagykikinda, Lugos) központot tudunk meghatározni (Kókai S. 2001. 120. o.).
- A *harmad- és negyedrendű központok* esetében 10 központi funkciót (pl. járásközpont, adófelügyelőség, minimum két takarékpénztár, 10 ezer fő feletti népességszám stb.) vontunk be a vizsgálatokba, s eredményeként tíz harmadrendű (pl. Fehértemplom, Karánsebes, Lippa, Nagyszentmiklós, Oravicza, Zsombolya stb.) és tizennégy negyedrendű (pl. Perjámos, Vinga, Facset, Törökkanizsa, Buziásfürdő, Bogsánbánya, Resiczabánya, Stájerlakanina, Új-Moldova stb.) központot tudunk kimutatni.
- A századfordulóra elkészített településhierarchia és a hozzá kapcsolódó térszerkezeti gócpontok elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy *Temesvártól* 20-25 km-re sugarú körben kialakult egy *belső periferia*. Itt zömmel IV: és V. rendű központok és vonzaskörzeteik helyezkedtek el, erősen kötődve Temesvárhoz. Mintegy 40-50 km sugarú félkörben találjuk a másodrendű *dinamikus központokat*, melyek stabil térszerkezeti kapcsolatokkal rendelkező szubcentrumokat kapcsoltak magukhoz, melyek egy része stagnáló-hanyatló népességszám és központi funkcióvesztés miatt *külső periferiává* vált (pl. Facset, Új-Moldova, Perlasz, stb.), mely halmozottan hátrányos helyzetű (országhatár mentiség, Temesvár 80-90 km-re) homogén etnikai tömbben élő nemzetiségekkel jellemezhető.

A Bánság, mint sajátos gazdasági-gazdálkodási tér

A Bánság gazdasági fejlődését tekintve közismert tény, hogy a XVIII-XIX. századi fejlődés a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb kultúrtájává alakította e régiót a XIX-XX. század fordulójára. E folyamat egyik igen fontos szegmense – a bánáti sajátosságok egyik alappillére – a régió természetföldrajzi potenciáljának (pl. ásványkincsek, éghajlati és talajföldrajzi adottságok stb.) kiaknázása és a társadalom szolgálatába állítása.

A Bánság dualizmuskori gazdasági viszonyaira messzemenő hatást gyakorolt az az agárkonjunktúra, amely az ipari forradalmak hatására bontakozott ki Európában a XIX. században. A kiegyezés és a századforduló között a magyar búzatermelés két és félszeresére, a cukorrépa-termelés hatszorosára, a kukoricatermelés hétszeresére nőtt. A gabonakivitel az

1850-es 60-as években több mint ötszörösére növekedett, azaz a nemzetgazdaság fejlődése és az agrártermelés növekedése, tőkés átalakulása, technikai modernizációja szorosan összekapcsolódott. A hazai tőkeképződés legfontosabb forrása (az ún. eredeti tőkefelhalmozás), folyamata az agrártermeléshez és a mezőgazdasági termékek kereskedelméhez kapcsolódott. E folyamatokból és világméretű tendenciákból a Bánság sem maradt ki, sőt egyre intenzívebben bekapcsolódott, kedvező agroökológiai potenciálja kiemelten alkalmassá tette síksági és dombsági területeit a szántógazdálkodásra. Az 1865. évi és az 1895. évi adatokat feldolgozva és összehasonlítva megállapítható, hogy a gazdálkodás jellege és a földhasznosítási típusok is markánsan megváltoztak.

Torontál és Temes kedvező adottságú területein (76 település) már 1865-ben a szántógazdálkodás dominált (a szántók kiterjedése 75% feletti), s az 1. kat. holdra jutó jövedelem is 80-100 frt. között változott. A csoportba tartozó települések 2/3-a (51 db) az ún. Haide területén helyezkedett el. Nem elhanyagolható tény, hogy a szántó 50-75% közötti arányával további 157 db településen találkoztunk, Torontál és Temes megyében (Krassó-Szörény megyében 5 települése 75% feletti, 23 településen 50-75% közötti volt a szántó aránya), úgy, hogy csak 605 település adatait dolgozhattuk fel, a Határőrvidék adatai ugyanis ekkor még hiányoznak. Szántó dominancia (50% felett) jellemzett tehát 261 bánáti települést, s itt helyezkedett el a Bánság szántóinak több mint 2/3-a, a gyepterületek fele, s a jövedelemviszonyokat tekintve az átlag (4,35 frt) feletti értékkel rendelkezők 95%-a. Temesben (50,4%) és Torontálban (61,1%) már 1865-ben is lényegesen magasabb a szántó kiterjedése, amint az országos átlag (40,4%).

A XIX. század végére (1895) a Bánság mezőgazdasági súlya, szerepe, földhasznosítási formái, ha nem is alapjaiban, de jelentős mértékben átstrukturálódtak. Az összehasonlítás érdekében a Határőrvidék nélküli Bánságot tekintve, megállapítható, hogy a szántó kiterjedése mintegy négyszázezer kat. holddal nőtt, melynek eredményeként 185 településen (Torontálban 97 db, Temesben 62 db) 75% feletti a szántó aránya, míg az 50-75% közöttiek száma: 179 település. A Bánság 801 települését figyelembe véve 422 településen emelkedett 50% fölé a szántó aránya, úgy, hogy Torontál vármegyében 50% alatti szántóterülettel mindössze 12 település, Temes vármegyében 48 település rendelkezett 1895-ben, melynek eredménye, hogy Torontál 76%-a, Temes 66,1%-a, Krassó-Szörény 33,1%-a szántó területté vált, meghaladva az országos átlagot: 44,1%. Ezek alapján adhatta a Bánság az ország gabonatermelésének 20%-át, kukoricatermelésének 25%-át.

Krassó-Szörény vármegye műveléségi megoszlásában kiemelkedő jelentőségű az erdő (984696 kat. hold = 51,3%), mely a korán kibontakozó montánipar alapját biztosította. Természetesen más művelési ágak és gazdálkodási formák is speciálisan érvényesültek, melyek specifikumait az alábbiakban összegzem:

- A gabonafélék vetésterülete az országos tendenciákkal ellentétesen, nem csökkent. A Bánság vetésterületének 40,5%-án (578558 ha) búzát, 38,4%-án (548581 ha) kukoricát termeltek, s ez magasan meghaladta az országos átlagot (28,4% ill. 22,2%) 1914-ben. A Bánság három megyéjében termelt az ország búzatermésének 17,5%-a (3996883q) és az ország kukoricatermésének 19,6%-a (10336831q).
- A bánáti mezőgazdaság extenzív, monokultúrás jellegét támasztja alá, hogy a bánáti gazdaságok alig 0,08%-a (228 db) használt műtrágyát a termeléshez. E tekintetben kiemelkedően fontos, hogy a hektáronkénti átlagtermés – differenciált képet mutatva – alacsonyabb az országos átlagtól, különösen a búza esetében. Temes és Torontál 7,8q/ha ill. 7,6q/ha értékei messze elmaradtak a nyugat-dunántúli megyék (pl. Sopron 13,4q/ha, Győr 12,8q/ha stb.) értékeitől.
- Az őstermeléssel foglalkozók aránya (68,5%) jóval magasabb, mint az országos átlag (62,4%). A mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők aránya mintegy hat százalékkal magasabb (66,5%) mint az országos átlag (60,1%), mely a lassúbb szerkezetváltás eredménye a népesség foglalkozási összetételében, azaz itt a mezőgazdaság biztosabb megélhetést jelentett, mint az ország más régióiban.

- Az állattenyésztés/tartás jelentősége másodlagos a Bánság mezőgazdaságában, azonban az állattenyésztés regionális jelentőségét érzékelteti, hogy Magyarország lóállományának 15,7%-a, a sertés és juh állományának 10-10%-a, kecske állományának 11,1%-a és szarvasmarha állományának 7,3%-a itt volt. Különösen jelentős a lóállomány, melynek eredménye, hogy a Bánság legfejlettebb területein (pl. párdányi-, pancsovai-, alibunári járás stb.) az 1000 före eső lovak száma meghaladta a 350 db-ot. Ez azt is jelenti, hogy az állati igaerő alkalmazásában megtörtént a váltás az ökrös fogatok rovására, sőt itt a gazdaságok átlagban legalább 2 db igaes lóval rendelkeztek.
- Az állattenyésztésben domináns szerepet az extenzív gazdálkodás/tartás játszott, s az intenzív állattenyésztés csak különösen kedvező adottságú területeken kezdhetett térhódításba.
- Mindazok ellenére, hogy Krassó-Szörény vármegye erdősültsége országosan is kiemelkedő volt (51,3% = 984696 kat. hold), az erdőgazdálkodás helyett azonban az erdőélés változatos formái voltak dominánsak, nem egyszer rablógazdálkodással.

A bánsági ipar specifikumait az alábbi tények jelzik:

- Az iparvállalatok száma (42572 db) és ágazati megoszlása, valamint az alkalmazottak (segédek) vállalati megoszlása alapján megállapítható, hogy a kisipar játszott domináns szerepet.
- A Krassó-szörényi – országos jelentőségűnek tekintett – bányászati és kohászati üzemek mind az aktív keresők száma, mind a vállalatok száma alapján elmaradtak az ország legfontosabb bányászati és kohászati körzetei mögött. A nyersvas és acéltermelés 18-20%-át adták 1913-ban. Az aktív keresők 2,3%-a (4841 fő) dolgozott e gazdasági ágban, mely az országosan itt foglalkoztatottak 6,6%-át jelentette.
- A foglalkoztatottak zömét a stájerlakaninai szénbánya (2378 fő), a dognácskai vasércbánya (512 fő) és három vasgyár (2392 fő) alkalmazta. Tény, hogy a történelmi Magyarországon mindössze 15 üzem foglalkoztatott kétezer főnél is több munkást.
- Temes és Torontál vármegye ipari aktív keresőit (19760 fő ill. 31821 fő) zömmel a könnyű és élelmiszeripar foglalkoztatta. Jellemző módon Temes megye legnagyobb ipari üzeme egy sörfőzde (73 segéd), míg Torontál két legnagyobb téglagyárában 814 főt, a legnagyobb malomban 303 főt foglalkoztattak.
- A törvényhatósági jogú városok ipara differenciált képet mutatott. Temesvár lakóinak 38,9%-a kapcsolódott (aktív keresőként vagy eltartottként) az iparhoz, s 62 db olyan iparvállalata volt (7155 segéddel), amely húsz főnél többet foglalkoztatott. A legjelentősebb a temesvári dohánygyár (1593 foglalkoztatott), de a cipőgyár (821 fő) és a vasúti járműjavító (639 fő) is a legnagyobbak közé tartozott. Versecz és Pancsova ipara már nem volt ilyen dinamikus, az előbbi legnagyobb ipari üzeme a keményítőgyár (63 fő), az utóbbié a selyemgyár (289 fő), s a 20 főnél nagyobb segéderőt alkalmazó üzemek száma is mindössze 11 db ill. 6 db volt.
- A rendezett tanácsú városok alig rendelkeztek ipari üzemmel és foglalkoztatottal, tehát domináns maradt a házi- és kézműipar szerepe.

A magyarországi pénzüzetek 1909. évi főkimutatásait elemezve, egyrészt megállapíthatjuk a pénzüzetek számát (Torontál vármegyében 94 db, Temes vármegyében 78 db, Krassó-Szörény vármegyében 40 db), másrészt tőkeerejüket. A Bánság 217 pénzüzete (a történelmi Magyarországon 4800 pénzüzet működött 1909-ben) 120 településen (Torontál vármegyében 58, Temes 38, Krassó-Szörény 24) összpontosult, az összes vagyonuk pedig elérte a 383,8 millió koronát (Torontál 115,5 millió, Temes 70,7 millió + Temesvár 120 millió, Krassó-Szörény 77,5 millió). A pénzügyi központok hierarhizálását tőkeerejük (vagyonuk) alapján készítettük el.

Temesvár pénzügyintézetének (17db) vagyona országos viszonylatban a harmadik (Budapest és Arad után), mintegy 120 millió korona, a pénz- és hitelügyből élők számát tekintve (460 fő) pedig csak Budapest (9689 fő) előzte meg. Gál Z. (1997) jelentőségtöbblet számítása alapján is az Alföld harmadik legerősebb pénzügyi centruma volt.

A *másodrendű pénzügyi központok* (Versecz, Pancsova, Lugos, Nagybecskerek, Oraviczabánya, Zsombolya) is jelentős pénzügyintézeti vagyont (10-25 millió korona között), 6-8 pénzügyintézetet és jelentős hirtelendőt tudhattak magukénak. E hat központba koncentrált a bánáti pénzügyintézetek vagyona 28,5%-a (109,5 millió korona).

A *harmadrendű pénzügyi központok* általában 3-6 pénzügyintézettel, s 5-10 millió korona közötti vagyonnal rendelkeztek (Nagykikinda, Új-Arad, Fehértemplom, Karánsebes, Bogsánbánya, Resiczabánya). E központokba koncentrált a bánáti pénzügyintézetek vagyona 11,2%-a (42,8 millió korona).

A *negyedrendű pénzügyi központok* (29db) általában 2-3 pénzügyintézettel és 1-5 millió korona közötti vagyonnal rendelkeztek. A járasszékhelyeken túlmenően olyan települések is ide kerültek, mint pl. Garabos, Nagykomlós, Bogáros, Csatád, Kisősz, Temeshidegkút, Német-Csanád, Nagyősz stb. jelezve a bánáti németek e tekintetben kiemelkedő és sajátos szerepét.

Az *ötödrendű pénzügyi központok* (78db) már csak 1-2 pénzügyintézettel és 1 millió korona alatti vagyonnal rendelkeztek (pl. Mokrin, Lovrin, Mehadia, Temesság, Temesgyarmata, stb).

A **közlekedéshálózat** gyors kiépülése és sűrű hálózata, mind a közúti, mind a vasúti és hajózási útvonalak tekintetében kedvező helyzetbe hozta a Bánságot.

- A legfontosabb állami, törvényhatósági és községi utak kiépítettsége meghaladta az országos átlagot, különösen Krassó-Szörény és Temes vármegyében.
- A vasútsűrűség bánáti átlaga (7,2 km/100 km²) magasabb az országos átlagtól, de jelentős a területi differenciáltság. Temes és Torontál vármegyék átlagát (8,2 ill. 8,8 km/100 km²) csak Sopron, Szabolcs, Fejér, Békés és Bács-Bodrog vármegyék haladták meg, míg Krassó-Szörény (3,8 km/100 km²/ értékei országosan is a legalacsonyabbak közé tartoztak. A vasúthálózat tekintetében elgondolkodtató, hogy a Tiszán Szegedtől lefelé egyetlen vasúti híd sem épült, miként a Duna folyón sem, ezért kulcsfontosságú a szegedi vasúti híd birtoklása 1918-19-ben, hiszen a Bánság egyik vasúti közlekedési kapuja.
- A történelmi Magyarország gőzhajó járatainak hosszából (3502 km) a Bánság 413 km-rel részesedett, mely átlagosnak mondható.